

COMPARATIVE STUDY OF FOLKLORE IN THE NOVEL "IKKI ESHIK ORASIDA"

Gulnoza Abdullayeva¹

Jizzakh State Pedagogical University

KEYWORDS

folklore, myth, human psyche, education, elements of folklore, legend, a mystery human emotions, composition, symbolic based on mythology images

ABSTRACT

In this article, one of the great representatives of our Uzbek literature, Utkir Hashimov, shows the traditions of folklore art and the outlook of the heroes. To analyze the skill of the writer in showing human emotions. Effective use of folklore in his works, its worthy place in the life of the society, in the development of our national literature is shown.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.7992067

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Independent Researcher, Jizzakh State Pedagogical University, Uzbekistan

"IKKI ESHIK ORASIDA" ROMANIDAGI XALQ OG'ZAKI IJODINING QIYOSIY TADQIQI

KALIT SO'ZLAR/

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

xalq og'zaki ijodi, mif, inson psixikasi, tarbiya, folklor unsurlari, afsona, asotir, insoniy tuyg'ular, kompozitsiya, mifologik asosli ramziy obrazlar

ANNOTATSIYA/AHHOTACIYA

Ushbu maqolada O'zbek adabiyotimiz yirik vakillaridan biri O'tkir Hoshimovning asarlarida xalq og'zaki ijodi an'alarining namoyon bo'lishi hamda qahramonlar dunyoqarashini, inson his-tuyg'ularini ko'rsatib berishda adibning mahoratini tahlil qilish, uning asarlarida folklordan samarali foydalanilganligi, jamiyat hayotida, milliy adabiyotimiz rivojida munosib o'rni ko'rsatib beriladi.

Folklor hamma davrlarda ham yozma adabiyotning mazmun-mundarijasini boyituvchi, uning poetik imkoniyatlarini muttasil takomillashtirib boruvchi badiiy-estetik asos vazifasini o'tab kelgandir. Yozma adabiyotning shakllanishi va taraqqiy etishida og'zaki ijod janrlari muhim badiiy zamin sifatida faol ishtirok etgan. Har bir davr adabiyoti milliy qadriyatlarga o'z badiiy-estetik ehtiyojlari va badiiy niyat talablari darajasidan kelib chiqqan holda munosabatda bo'lib kelgan. Umuman, folklor va yozma adabiyot munosabati qadimgi davrlardan to bugungi kunga qadar davom etib kelayotgan eng izchil badiiy-estetik an'analardan biri sifatida faol namoyon bo'lgan. Shuning uchun yozma adabiyot va xalq og'zaki ijodi o'rtasidagi o'zaro aloqalarning o'ziga xos jihatlari ularning badiiy tafakkur taraqqiyotida tutgan o'rni, badiiy matndagi folklor xronotopining manbalari va badiiy niyatini yuzaga chiqaruvchi vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

"Yozuvning yuzaga kelishi natijasida folklor bilan tarixan bog'liq adabiyot ham paydo bo'ldi. Badiiy matnning ayrim ijodkor (shoir, yozuvchi, dramaturg) ijodiy faoliyati bilan bog'lanishi, ayrim olingan ijod namunasi sifatida yozuv bilan mustahkamlanishi adabiyotning asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, uning yuzaga kelishi insoniyat badiiy tafakkuri taraqqiyotidagi o'ziga xos burilish nuqtasidir. Adabiyot o'zining taraqqiyoti davomida folklordan deyarli barcha estetik tushunchalar va badiiy shakllarni o'zlashtirib olganligiga qaramay, o'ziga xos badiiy qonuniyatlar asosida mustaqil ravishda rivojlana bordi. So'z san'atining mustaqil turi sifatida folklor ham adabiyot bilan birgalikda yonmayon yashashda davom etadi. Chunki, adabiyot hayotni tasvirlash va inson qalbini zabt etishda ulkan badiiy topildiqlarga erishganligi, badiiy tafakkurni nihoyatda olg'a siljitganligiga qaramay, kishilik jamiyatining umumiy estetik talabi va ehtiyoji asrlar davomida faqat adabiyot bilangina emas, balki folklor bilan ham mustahkam bog'liq bo'lib qoldi"¹.

O'tkir Hoshimov serqirra ijodkor. Uning serqirraligi asarlaridan, uning dunyoqarashidan, insoniyligidan ko'rinib turadi. Iste'dodli adib ijodiyotini o'rganishda,

¹ "XX asr o'zbek folklorshunoligi"- davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent-2017, 253-bet

uning asarlarida folklorizm an'analaridan foydalanganligini ko'rishimiz mumkin. Ko'p asrlik adabiyot tarixidan ma'lumki, ijodkorlarning ijodini hech bo'lmaganda bir marta xalq og'zaki ijodidan foydalanganligini guvohi bo'lamiz. Shu o'rinda O'tkir Hoshimov ijodida ham ko'pdan ko'p xalq og'zaki ijodidan foydalanganligi e'tiborga molikdir. Xalq og'zaki ijodi juda boy, rang-barang, beqiyosdir. Ijod namunasi sifatida maydonga kelgan har bir asarda muallifning o'ziga xos poetik uslubi- dunyoqarashi, individual yondashuvlari, o'y-kechinmalari bilan biq qatorda, u yashab turgan zamon va makonga xos bo'lgan sabablar ta'siri ham sezilarli darajada bo'ladi. Ijodkor o'zlikni anglash yo'lida o'zi yashab turgan davr hayotini yaxshilab anglagan bo'ladi. Shu ma'noda yozuvchi O'tkir Hoshimov ijodida zamon bilan makonga xos bo'lgan xodisalar silsilasi, hayotiy voqealar, ijtimoiy turmush, insoniy munosabatlar xalq og'zaki ijodidan unumli foydalanib yoritilganini anglaymiz. Xususan, uning bir qancha asarlari, jumladan, "Ikki eshik orasi" asarida o'lan, maqol, alla kabi xalq og'zaki ijodi namunalaridan samarali foydalanib, o'quvchi shuuriga singadigan insoniy tuyg'ularni yoritadi.

"Xalq ommasidagi ishonch, e'tiqod, orzu-armon, qayg'u va shodlik o'langa xos bir yo'sinda aks ettiriladi. Aholining turmushga, odamga, mehnatga bo'lgan munosabati har bir badiiy asardagiday ko'rinib turadi. Ammo o'lanning boshqa qo'shiqlardan farqi shuki, o'hu fig'on, hasrat, hijron alamlari, judolik, shaxsiy tutqunlik, iztiroblar oz bo'lib, nisbatan fikriy erkinlik bor. Ko'pchilik oldida ko'ngilda borini ochiq, to'g'ridan-to'g'ri ifodalayveradi"².

"Ikki eshik orasi" asaridagi parchada shunday satrlar bor: "Biz chiqqan arava No'g'ayqo'rg'ondan Ko'tarmaga yetguncha qorong'i tushdi. Oyim irim qilib aravani "Alvasti" ko'prikdan yurgizmadi. Idora tomondan aylanib keldik. Arava ichiga qalin qilib to'shalgan ko'rpachada paranji yopinib o'tiribman. Bir tomonda oyim, bir tomonimda Fotima kelin. Xotinlar to'xtovsiz yor-yor aytadi:

Tog'da toychoq kishnaydi, ot bo'ldim deb yor-yor,

Uyda kelin yig'laydi, yot bo'ldim deb, yor-yor

Osmonda yulduz ko'rdim: Oltin qoziq, yor-yor.

Tushayotgan kelinning ko'ngli nozik, yor-yor.

Ikki bukilib o'tirgan ko'yi unsiz yig'layman. Oyim yelkamdan quchoqlab nafasi g'ijillagancha qulog'imga shivirlaydi.

-Aqalli shu bugun chiroyingni ochib o'tirgin, jon bolam. Kuydirmagin meni..."³

Asarning ushbu parchasidan inson tuyg'ularining bir-biriga qarama-qarshi turishi, murakkabligi, yaxshilik uchun fidoiylik tushunchalarini ko'rishimiz mumkin.

O'lan zamirida nafaqat ikki qalb birlashishi, balki insoniy tuyg'ularning murakkabligi yotibdi. Ona boladek bo'lib ketgan, urush mashaqqatlarini birga totgan, halol, mehribon, to'g'riso'z, iymonli bu ikki ayollarning qalbini larzaga solayotgan hislari, o'zbek ayolining matonati ushbu parchada real tasvirlangan.

² "XX asr o'zbek folklorshunoligi"- davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent-2017, 253-bet

³ O'tkir Hoshimov "Ikki eshik orasi". "Ilm-ziyo-zakovat". Toshkent -2019 yil, 108-bet

“Yor-yor nega aytiladi?

Turkiy to‘ylar aslida tangriga atalgan marosimlar jamlanmasidir. Unda yor-yor, ya’ni kelin-kuyovga bag‘ishlangan to‘y qo‘shig‘i muhim o‘rin tutadi. Bu yerda yor so‘zining ma’nosidagi polisemiya alohida e’tiborga molik. Birinchidan, jar, ya’ni to‘y haqida xabar ma’nosini bersa, ikkinchidan, ikki yorning bir-biriga bog‘lanishini anglatadi. Uchinchidan esa tangridan, ya’ni “yor”dan ikki yoshga tilak tilash marosimi sifatida qo‘llanadi”⁴.

Yuqoridagi professor Anvar Bo‘ronovning fikrini ham inobatga olib, asardagi o‘lan asar qahramonlariga (Qora amma, Shomurod, Robiya va eng muhimi Muzaffar uchun) tinchlik, farovonlik, mehr-muhabbat va taskin uchun aytilgandek go‘yo. Inson qalbi jumboqlari tadqiqiga astoydil e’tiborini qaratgan adib o‘z asarlarida mana shunday muammolarni xalq og‘zaki ijodidan foydalanib, o‘quvchiga yetkazadi.

Adibning yana bir asari bo‘lmish “Dunyoning ishlari” asaridagi “Oltin baldoq” qissasida ham to‘y marosimlaridan bo‘lmish “Kelin salom” marosimi keltirilgan. Ushbu parchada marosim qo‘shig‘i jo‘shqin, serjilo ifodalangan. Marosim ishtirokchilariga xushkayfiyat ulashilgan.

“Otin xola yana bir marta tomoq qirib, ovozini sozlab oldi-da, boyagidan ham balandroq hayqirdi:

-Assalomu alaykum, kelin salo-o-o-m!

Karmonni katta ochgan

Ayamay pulni sochgan,

Qorinlari qopday,

Mo‘ylovlari shopday

Qaynotasiga salo-o-m!

Odamlar chekka-chekkadan kulib yuborishdi. Isroil mo‘ylov hovli etagidagi xonadan karnayga o‘xshatib o‘ralgan kattakon namatni qo‘ltiqlab chiqdi.

Otin xola yana bir tomoq qirib oldi:

-Assalomu alaykum, kelin salo-o-o-om!

Tili bilan teng aylanadigan,

Xizmatiga shaylanadigan,

To‘ydan quruq qaytmaydigan

So‘zlari moyday, yuzlari oyday,

Qaynanasiga salo-o-m!

Yana qahqaha ko‘tarildi. Sepkilli xola qizarib-bo‘zarib, odamlar orasidan o‘tdi-da, kelin tomonga talpindi. Qo‘lidagi bir dasta chinni kosani kelinning boshiga qo‘ydi.

Otin xola tag‘in davom etdi.

-Assalomu alaykum, kelin salo-o-o-om!

Dutorini sayratgan,

Dilimizni yayratgan,

⁴ Anvar Bo‘ronov “Ma’naviy hayoti” jurnali, 2022-yil 3-son. “Yorga yetar kun bormu, yoronlar?..” maqolasi

Zebi opaga salo-o-m!”

Zebi xola erkakcha yurish qilib yaqin borgan edi, ichkaridan tugun olib chiqishdi. Zebi xola tugunni olarkan, kelinning yelkasiga qoqdi: -Baxtli bo'lg'in, qizim!”⁵.

Parchadan ko'rinadiki, adib o'zbek millatiga xos bo'gan bag'rikenglik, mehmondo'stlik, mehribonlik, yaxshilik ulashuvchi samimiy insonlar obrazini ochadi. Ushbu to'y marosimi tavsilotlari inson shuurida iliq bir kayfiyat uyg'otadi. To'y marosimlaridan bo'lmish “Kelin salom” o'zbek ayollari hayotida bir saxifa ekanligini yana bir bor anglaymiz.

Asarning yana bir “O'ris bolaning onasi” qissasida ayol sadoqatini ifodalovchi satrlar adibning tili bilan ta'riflanadi. O'z ko'zi bilan ko'rgan insonlarining ichki ruhiy holati, kechinmalarini, qalb tug'yoni, hislarini anglaganligini aytadi.

“...Zebi xola g'ilofni ochgan zahoti dutor sadaflari yaraqlab ketdi. U dutorni cherta boshlashi bilanoq, boyadan beri chuvir-chuvir qilayotgan xotinlar jimib qolishdi. Qiziq, o'zim ham o'rikka suyangancha bir qo'limda sim, bir qo'limda g'ildirak bilan qotib qoldim. Dutor dadamning qo'lida qandaydir sho'x, baland ovozda jaranglar edi. Hozir Zebi xola chertganda esa ingrab yuborgudek bo'ldi. Go'yo dutorni Zebi xola chalmas, torlarning o'zi nola qilar edi. Ayollar har xil alpozda sehrlangandek qotib qolishgan, bahor chechaklari barqurgan daraxtzor orasida, oqish-pushti o'rik gullari qanotida, Hoji buvining qizg'aldoqlar lovullagan pastak tom ustidan nurdek mayin kuy taralardi.

Zebi xola bir-ikki tomoq qirib oldi-da, qo'shiq boshladi.

Uning erkaklarnikiga o'xshash do'rillagan ovozi ashula aytganida shu qadar yoqimli bo'lib ketganiga hayron qoldim. Yo'q, uning tovushi mayinlashgani yo'q. Ammo u shunchalik bosiq, shunchalik o'rtanib kuylardiki, badanim jimirlab ketdi.

Yor yurgan ko'chalarni supuray sochim bilan,
Changi chiqsa, suv sepay, ko'zdagi yoshim bilan...

Mayin shamol esar, o'rik gullari unsiz to'kilar, daraxtzor ostida maysalar ohista tebranar, ammo butun tabiat bir zum unsiz bo'lib qolgan, hamma-hammasi faqat mana shu dutor sadolariyu mana shu qo'shiqni tinglash uchun tinchib qolgandek edi. O'sha manzarani o'yilasam, xayolimga hadeb bir gap keladi.

Keyin, katta bo'lganimdan keyin ham muhabbat haqida, vafo haqida ko'p qo'shiqlar eshitdim. Biroq ayol sadoqati to'g'risida bundan yaxshi ashula eshitganim yo'q Zebi xola endi ko'zlarini yarim yumgancha boshqa qo'shiq aytardi.

Jon bolam, jonim bolam, qaylardasan, bergin xabar,

G'amda boshim, ko'zda yoshim, ichganim bo'ldi zahar. Za'farondek sarg'ayurman,
hasratingda qon yutib,

Ko'zlarimning nuri ketdi, yo'llaringga ko'z tutib.

Hammamiz qo'rqadigan, ko'rganda hammamiz qochadigan Zebi xola shumi? O'sha qo'pol, o'sha jahldor Zebi xolami shu? Valining oyisida shuncha dard bormidi? Shuncha alami bor ekanmi? Nimaga biz bilmagan ekanmiz?

⁵ O'tkir Hoshimov “Dunyoning ishlari”. “Ilm-ziyo-zakovat”. Toshkent -2019 yil, 118 - bet

Zebi xolaning yumuq ko'zlaridan ikki tomchi yosh siqi chiqdi-yu , qirra burnining chetida to'xtab qoldi . Dutorini yonboshiga qo'ydi-da , keng yengini uchi bilan ko'zini artdi . hamma jimib qolgan , hech kim birinchi bo'lib gapirishga jur'at etolmas edi.

-Hech bo'lmasa , kimsanim kelgandayam mayli edi , -dedi u xo'rsinib"⁶.

Inson hislarini o'z so'zlari bilan ifodalay olmasa, shoir qalamiga murojaat qiladi. Ba'zida ko'p yillik dard-u hasratlar to'rt qator misralarda bayon qilinishi mumkin. Xuddi shu narsani yaxshi ilg'ay olgan adib insonlar qalbini so'zlatadi. O'tkir Hoshimov ana shunday "qalblarni so'zlatuvchi" adibdir.

Foydalanilgan adabiyotlar;

1 "XX asr o'zbek folklorshunoligi" - davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent-2017,3-bet

2 "XX asr o'zbek folklorshunoligi" - davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent-2017,314-bet

3 O'tkir Hoshimov "Dunyoning ishlari" . "Ilm-ziyo-zakovat". Toshkent -2019 yil 172- bet

4 O'tkir Hoshimov " Ikki eshik orasi" . "Ilm-ziyo-zakovat". Toshkent -2019 yil 160- bet

5 O'tkir Hoshimov "Ikki eshik orasi" . "Ilm-ziyo-zakovat". Toshkent -2019 yil 17- bet

6 O'tkir Hoshimov "Ikki eshik orasi" . "Ilm-ziyo-zakovat". Toshkent -2019 yil 324- bet

⁶ O'tkir Hoshimov "Dunyoning ishlari" . "Ilm-ziyo-zakovat". Toshkent -2019 yil, 127-bet